

ELORE (ISSN 1456-3010), vol. 17 – 2/2010.

Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.
[http://www.elore.fi/arkisto/2_10/hameenaho_2_10.pdf]

KIRJA-ARVIO

ASiantunteva tietokirja velmuista vehnästelijöistä

RÄSÄNEN, MATTI & RÄSÄNEN, RIITTA (toim.) 2008: Savo ja sen kansa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1192. Helsinki: SKS. 600 sivua.

Pilvi Hämeenaho

Suomen heimojen tutkimus sekä heimokulttuurien merkitykset kielen ja kulttuurin kehitykseen ovat olleet kansatieteellisen tutkimuksen perusaiheita. Länsi- ja itäsuomalaisten erot niin murteiden kuin käyttäytymisenkin osalta ovat myös kiinteä osa suomalaisten arkipäiväistä oman kulttuurin ja kansan itsemäärittelyä. Suomalaisten jako idän ja lännen asukkaisiin puhuttaa ja kiinnostaa, ja mielikuvat heimojen välisistä eroista elävät vahvoina ihmisten mielissä.

Savon maakunta on yksi Suomen yhdeksästä historiallisesta maakunnasta, kasikasavujen maa, joka edustaa itäsuomalaista kulttuuria ja perinnettä. Stereotyyppioista tuttu savolainen *huastelee* torilla kalakukkoa syöden ja vastailee kierosti vieraan kysymyksiin. Yleistysten takaa löytyy monimuotoinen ja jatkuvasti elävä kulttuuri, elinympäristöön, elinkeinoihin, tapoihin ja sosiaalista elämää määrittäviin arvoihin perustuva kokonaisuus, jonka nykyisessä muodossa on nähtävissä vuosisatojen aikana tapahtunut paikallinen kehitys. Tätä kulttuurista kehitystä – muutoksia ja pysyvyyttä – tarkastellaan *Savo ja sen kansa* -kirjassa monipuolisesti ja syvälle kulttuuriin pureutuen.

Teos on kirjoitettu täydentämään *Savon historia* -sarjaa painottaen kulttuurihistoriallista tulkintaa ja näkökulmia. Kirja nostaa esiin erityisesti kansankulttuurin ilmiöitä ja tarkastelee savolaisuutta esimerkiksi kielitieteen, perinteentutkimuksen ja folkloristiikan näkökulmista. Paikallisten ilmiöiden rinnalla esitellään kattavasti myös laajempien yhteiskunnallisten muutosten merkityksiä savolaisen kulttuurin kehitykseen. *Savo ja sen kansa* kuvaa inhimillisen elämän kokonaisuutta: asumista, työtä ja toimintaa, uskomusmaailmaa, arjen kulkua ja sosiaalista kanssakäymistä. Teos on jaettu temaattisesti

neljään päälukuun, joiden artikkeleissa useat eri kirjoittajat käsittelevät Savon maakuntaa ja sen asukkaita, savolaista uskomusmaailmaa, elämämaailmaa ja arvomaailmaa. Menneisyyteen painottuvan tiedon rinnalla katse suunnataan myös nykypäivään ja perinteiden rooliin tämän päivän Savossa ja savolaisuudessa.

SAVOLAISUUDEN PAIKKA

Savon maakuntaa, sen luontoa, maantiedettä ja elinkeinoja esitellään Matti ja Riitta Räsäsen Savo ja sen asutusta käsittelevissä artikkeleissa. Savon maakunnan ja alueelle kuuluvien läänien rajat ovat vaihdelleet vuosisatojen kuluessa. Alun perin alueen asuttaminen tapahtui ohjailematta uudisasukkaiden asuttaessa vapaasti laajoja erämaita. Ensimmäisten asukkaiden elinkeinot, karjalaisten kaskiviljely ja hämäläisten eräkulttuuri, vaikuttivat Savon alueen laajenemiseen ja asutuksen leviämiseen. Perinteiset eräkulttuurin muodot ja kaskiviljelytekniikka perustuivat liikkuvuuteen eikä sitoutuminen paikkaan tai maaomaisuuteen ollut tärkeää. Siirtymä kohti pysyviä, rajattuja kyliä tapahtui vähitellen 1600-luvun kuluessa hallinnon ja elinkeinojen muuttuessa.

Savolaisten vanhat asuinpaikat sijaitsivat vesistöjen lähellä, korkealla mäkien päällä. Asuinpaikan valintaan vaikuttivat merkittävästi alueen luonnonolot ja pinnanmuodot: jääkauden muokkaamien harjujen laet olivat sopivia viljelysmaille ja liikkumiselle, ja vanhat pitäjät muodostuivat pitkiksi ja kapeiksi. Korkeiden selänteiden ja kapeiden järvien rytmittämä maasto on tullut myös Savon tunnusmerkiksi. 1800-luvun kansallisromanttisessa hengessä Savon kumpuilevia, järvien pirstomia maisemia esiteltiin matkakirjoissa ja maalauksissa.

Kirjassa savolaisuuden paikkaa ei kuitenkaan esitetä pelkästään maantieteellisten rajausten kautta. Savo – tai oikeammin Savot – ovat kulttuurisesti rakentuneita ja tuotettuja tiloja, jotka näyttäytyvät erilaisina kaikille sitä määritteleville. Savo voi olla esimerkiksi rajamaakunta, savutupien maa tai kotiseutu. Sen luonne voi olla tunnistettavissa *Raatajat rahan alaiset* -maalauksessa, *Näkymättömän Viänäsen* huumorissa tai vaikkapa savolaisveneiden kapeissa linjoissa. Savo ja savolainen kulttuuri ovat kasvaneet spontaanisti asutushistorian ja savolaisten arjen kautta, mutta toisaalta maakuntaa ja sen kulttuuria on myös aktiivisesti luotu. Kulttuurisia ominaispiirteitä säilytetään ja uusinnetaan sekä tutkimuksissa että arkipäivän käytöksen ja tekojen kautta. Marjo-Riitta Simpasen artikkeli kertoo, kuinka Savo ja savolaisia on kuvattu taiteen keinoin, maalausten toimiessa myös osana kirjan runsasta kuvitusta.

TAIAT, LOITSUT JA ARJEN USKOMUKSET

Savolaista kansanuskoa esitellään kirjassa monipuolisesti ja tarkasti. Painotus on vanhakantaisen uskomusperinteen piirteissä, eeppisestä runoudesta ja loitsuista löytyvässä perinteessä, jossa tietäjien toiminta on keskeisessä roolissa. Anna-Leena Sii-

kalan artikkelissa uskomusmaailmaa esitellään erityisesti Savosta kerättyjen laajojen, esimerkiksi runoaineistoja, loitsuja, tarinoita ja elämuskertomuksia sisältävien muistitietoaineistojen valossa. Kansanuskon vanhimpia piirteitä edustaa savolaisen kansanuskon perustana toimiva, suomalais-ugrilaisesta kulttuurista periytyvä kosminen maailmankuva, johon uudisasutuksen, muuttuvien elinkeinojen sekä kristinuskon myötä tulleet piirteet sekoittuivat. Savolaiset loivat eri uskomusten aineksista aivan oman myyttisen maailmankuvansa.

Yliluonnolliseen vetoaminen, ennustaminen ja tait kuuluivat kiinteästi vuotuis- töihin liittyviin uskomuksiin ja ihmisten pyrkimyksiin saada onnea itselleen ja talolle. Keskeistä savolaista uskomusperinnettä edustavat loitsut, joiden voimaan on turvauduttu arkipäivänkin askareissa. Kun tuli tarvetta neuvotella tuonpuoleisen kanssa, loitsuja lukemaan tarvittiin kansanuskon erikoisosaaaja, tietäjä. Savossa tietä jyyks on ollut keskeinen kulttuurinen instituutio, ja tietäjien toiminta yhteisöissä on ollut järjestäytyntä sekä välttämättömänä pidettyä toimintaa. Tietäjiin luotettiin ja heidän apuunsa turvauduttiin niin sairastapauksissa kuin lemmen elämän ongelmissakin. Kuten Mervi Naakka-Korhosen artikkelista käy ilmi, kansanparannuksen opit ja tietäjien harjoittama magia nauttivat pitkään ihmisten luottamusta lääkärin suosituksista ja valistustyöstä huolimatta.

Uskomustarinoissa uskomusmaailma ja arkitodellisuus yhdistyvät, ja ne kuvaavat usein ihmisten kohtaamia supranormaalien olentojen kanssa. Myös vainajiin liittyvät uskomukset ovat synnyttäneet Savossa runsaan tarinaperinteen, jossa kuvataan vainajien oikeanlaista kohtelua ja varoitetaan toimimasta väärin manan maille siirtyneiden kanssa. Kansanuskon maailmassa yliluonnolliset olennot elävät ihmisten parissa tarkkaillen ja ohjaten heidän käytöstään. Hyvän käytöksen vartijoina toimivat esimerkiksi haltijat, jotka rankaisivat pahantekijöitä mutta toisaalta myös varoittivat vaaroista ja suojelivat ihmisiä. Talon haltijoiden uskottiin elävän tiiviisti mukana ihmisten arjessa ja suojelevan talon onnea ja hyvinvointia. Haltijoiden lisäksi savolaisen tarinaperinteen keskeinen hahmo on piru, joka toimillaan osoitti moraalisen normien rajoja ja valvoi niiden noudattamista.

ARJEN KULKU 1800-LUVUN MAASEUDULLA

Luvussa *Elämismaailma* tutustutaan entisajan savolaiseen arkeen ja elämänmenoon. Elinkeinot – erätalous, viljely ja kaupankäynti – vaikuttivat yhteiskunnallisen järjestyksen muodostumiseen sekä ihmisten arkipäivän kulkuun. Muutokset elinkeinoissa muuttavat ihmisten arkea ja heijastuvat siten koko paikalliseen kulttuuriin. Eränkäynti oli lähes menettänyt merkityksensä elinkeinona 1800-luvulle tultaessa ja maanviljelyksen merkitys kasvoi. Myös teollisuus oli keskittynyt muutamille paikakunnille eikä se tarjonnut merkittäviä työmahdollisuuksia maaseudun asukkaille. 1900-luvulle tultaessa maanviljelys oli selkeästi savolaisten tärkein elinkeino.

Myös Savolle tyypillisen kaskiviljelyn merkitys väheni 1800-loppua kohti tultaessa, mikä ei kuitenkaan tarkoittanut perinteisten tapojen täydellistä katoamista. Riitta

ja Matti Räsänen esittelevät savolaisen talonpojan työvuotta perinteisen kaskiviljelyn aikaan kirjan elämismailmaa käsittelevissä luvuissa. Aineistona on käytetty muun muassa Kansallismuseon ja Seurasaarisäätiön keruukyselyiden tuloksia, jotka kuvaavat elämää noin 1800-luvun puolivälistä 1930-luvulle. Mennyt arki rytmittyi vuotuistöiden kautta. Päivät jakautuivat kaskiviljelyn säätelemiin viljelytöihin ja karjanhoitoon sekä iltojen puhdetöihin. Entisajan töihin tutustutaan esimerkiksi lukuisten muisteluiden ja tarinoiden kautta. Rungas valokuva-aineisto tukee tiedon välittymistä ja arjen kulun ymmärtämistä. Esiin nostetaan maanviljelyyn liittyvien, yleisesti Suomessa tunnettujen vuotuiskiertoon liittyvien töiden ja perinteiden lisäksi juuri Savolle ja savolaisille omaleimaisia piirteitä.

SAVOLAINEN KÄYTÖS TARINOIDEN JA RUNOJEN VALOSSA

Tapakulttuurin lisäksi kirja avaa laveasti savolaista mieltä ja kansanluonnetta. Savolaisten tavat, arvot ja moraalikäsitteet eivät yleisellä tasolla poikkea suuremmin muuallakin Suomessa tunnetuista käsityksistä, mutta kirja avaa savolaisen kulttuurin erityispiirteitä huomioimalla naapurialueista ja muista suomalaisista poikkeavia ilmiöitä. Uskomusmaailmaa ja arvomaailmaa käsittelevissä luvuissa Pekka Hakamies ja Anna-Leena Siikala avaavat tarinoiden kautta savolaista kansanomaista ajattelua ja moraalikäsitteitä. Savosta kerätyt tarinat ja sananparret kommentoivat arkipäivän tekoja ja tapahtumia yleisesti jaetun arvoperustan pohjalta. Useimmiten tarinat kuvaavat väärää, moraalinvastaisia tekoja. Ne välittävät myös käsityksen siitä, minkälaisista käytöistä arvostetaan.

Stereotyyppisesti savolaisuus määritellään usein ”lupsakkuutena”, joka ilmenee savolaisille tyypillisenä väistelevänä ja asiat epäsuorasti ilmaisevana puheena, viisasteluina ja sutkautteluna. Aila Mielikäinen toteaa, että tänä päivänä savolaisuuden sanotaan elävän erityisesti puheen kautta: Savon murre sekä tapa puhua ja käyttää huumoria paljastavat savolaisen luonnon asuinpaikasta riippumatta. Epämääräisistä itseilmaisusta ja puhetyyliin kuuluvasta toisten tahallisesta väärinymmärtämisestä johtuen heitä on pidetty jopa kieroina ja epäluotettavina. Savolaiset itse arvostavat kuitenkin sanailun taitoa ja omintakeista huumoriaan. Nokkelaa sanankäyttöä ja erityisesti vastapuolen sanattomaksi jättäviä lausahduksia pidetään suurempina saavutuksina kuin fyysistä voimannäyttöä tai -käyttöä.

Kaikenlaisen tärkeilyn ja itsekorostuksen välttely on savolaisille tyypillistä. Hakamiehen mukaan tämä näkyy myös savolaisten tarinoiden sankarihahmoissa, joita ei esitetä ylivermaisina ihailun kohteina vaan maanläheisinä toimijoina, joiden sankaruus on usein älyllistä ja oivaltavaa. Savolaisten pyrkimys humoristisuuteen näkyy myös huolia ja murheita kuvaavassa runoudessa, jossa surun aihe pyritään kieltämään tai mitätöimään huumorin keinoin. Siikalan mukaan savolainen lyriikka kuvaakin usein elämän yksinkertaisia nautintoja, kuten syömistä, juomista sekä erotiikkaa. Arjen ilojen kuvaaminen sekä ”venkoileva” tyyli kertoo savolaisten maanläheisestä suhtautumisesta elämään sekä halusta välttää liian vakavaa tai tosikkomaista käytöstä.

KAIKKI MAHDOLLINEN SAVOLAISISTA?

Tarttuessaan *Savo ja sen kansa* -teokseen lukija sukeltaa keskelle valtavaa tiedon määrää. Selkeä temaattinen jaottelu, miellyttävä taitto ja upea kuvitus tekevät lukemisen helpoksi. Kirjan luettua ei heti tule mieleen, mitä muuta savolaisista voisi enää haluta tietää tai kyetä kysymään. Kirjan laajuus sekä moninäkökulmaisuus tuottavat mielenkiintoisen kokonaisuuden, jossa näyttäytyy laaja kirjo erilaisia Savoja ja tapoja olla savolainen.

Huomionarvoista on, että kirja antaa paljon myös niille, jotka ovat kiinnostuneet yleisesti suomalaisen kansankulttuurin tämän päivän tutkimuksesta. Savon kulttuurin ja yhteiskunnallisen kehityksen kuvaamisen lisäksi kirjassa tarkastellaan kutakin aihealuetta laajemmin koko Suomen alueen kannalta. Kirjoittajat esittelevät omia tutkimuksellisia lähtökohtiaan, käytettyjä metodeja sekä arvioivat tieteellisten kysymystenasettelujen ja -ongelmien muutoksia vuosikymmenien aikana, avaten näin mielenkiintoisia näkökulmia eri aikoina tehdyille tulkinnoille sekä stereotyyppien ja yleistysten synnylle. Kirjaa voikin suositella kaikille suomalaisesta kansankulttuurista ja kulttuurihistoriasta kiinnostuneille.

Filosofian maisteri Pilvi Hämeenaho on etnologian tohtorikoulutettava Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella.